

Habsburg-elynyomás Erdélyben III.

A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért (1690—1847)

5.

A Habsburg-hatalom előbb taglalt gyűlöletes intézkedéseivel már berendezkedése legelején kiváltotta az erdélyi néptömegek ellenállását. Az ösztönös ellenállásból lassan szervezett harc bontakozott ki. II. Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes szabadságharcához tömegesen csatlakoztak a nép fiai, anyanyelvre, nemzetiségre való tekintet nélkül. Az idegen elnyomás elleni küzdelem a kuruc szabadságharc leverését követő másfélszáz esztendőben a legváltozatosabb formákat öltötte: osztályküzdelmek és nemzeti mozgalmak szegültek szembe a hódítókkal. Az osztályküzdelmek természetesen gyakran kapcsolták közös akciókba az Erdély földjén együtt élő nemzetiségeket. A polgári nemzeti mozgalmak kibontakozásával járó elmentmondásos tendenciák azonban azt is magukkal hozták, hogy a haladó erők megoszlottak, sőt olykor egymással szembe is kerültek. A polgárosodás ellentmondásos természetéből következett, hogy a Habsburgoknak a nemzeti jellegű háttérbe szorító németesítő politikájával szemben a magyarok és a románok külön-külön vívták a maguk harcát, miközben sajátos formát öltött az erdélyi szászok harca is, akik II. József korában ugyancsak szembekerültek az összbirodalmi érdekekkel.

A külön-külön kibontakozó erdélyi nemzeti mozgalmakat azok a gazdasági-politikai tényezők határozták meg, amelyekről az előző fejezetekben szoltunk. A nemzeti mozgalmak ezen a földön úgy bontakoztak ki, hogy itt még nem volt nyugat-európai értelemben kifejlett burzsoázia, olyan gazdaságilag erős osztály, amely élére állna a polgári átalakulásért vívott harcnak. Az elmondottakhoz még csak azt kell hozzátennünk, hogy a lassan, akadozva induló gazdasági-társadalmi fejlődés következtében az erdélyi magyar nemzeti mozgalomban a vékony ipari és kereskedelmi burzsoázia meg az értelmiség a polgárosodó reformer-nemességben találta meg érdekei előmozdítóját, és őt tekintette politikai vezetőjének. Ehhez előményként hozzájárult az is, hogy ez a nemesség a maga rendi harcaiban, melyet a központosítás ellen vívott, már évszázados politikai gyakorlatra, közéleti iskolázottságra tett szert, és osztálykorlátaiktól megszabadulni kész, a haladást vállaló fiai révén hovatovább már tiszteletreméltó személyi és anyagi áldozatra is vállalkozott a gazdasági haladás és a polgári nemzetet válás érdekében.

A polgárság és a polgárosult nemesség haladó mozgalmával szemben állt a magyar aulikus arisztokrácia legreakciósabb csoportja. Ez a főnemesség feltétlen híve volt a Habsburg-uralomnak, a feudalizmus megőrzését az egyetlen lehetséges politikai útnak tekintette, és szembehelyezkedett minden haladó eszmével. A jobbágyfelszabadítás követelése és az erősödő nemzeti mozgalmak ellen a császár hadseregét tartotta a leghatásosabb érvnek. Erdély főhivatalait 1848 előtt ezek a saját nemzeti mozgalmakkal is élesen szembehelyezkedő erdélyi császárhű arisztokraták foglalták el. Az 1848-as forradalom előestéjén már a metternichi rendszer is számol a nemzeti mozgalmak erősödésével. Jelentős veszélyt lát bennük, és emiatt óvatosabb politikát folytat. A nyílt németesítés erőszakos, közéleti formái háttérbe szorulnak, és helyet adnak a gyengébb nemzetiségi mozgalmak támogatásának és az ellentéteket kiegyenlítő bírói szerepkör vállalásának. *A Magyarország területéhez kapcsolódó nemzetfogalom (magyar az, aki az ország területén lakik) és ennek eszközeként az a követelés, hogy a magyar nyelvnek döntő túlsúlyt kell biztosítani, súlyos konfliktusokhoz vezetett.* A magyar reformmozgalom a francia forradalom ideológiájából átvette a politikai nemzet fogalmát, és ezzel anticipálta azt a végzetes politikai hibát, amelyet a magyar kormányzat később az 1867-es kiegyezés után követ el. A polgári demokratikus forradalom magyar előkészítői közül sokan estek abba a tévedésbe, hogy a demokratikus átalakulás önmagától megoldja a nemzeti kérdést. Majd csak 1849 tavaszán ismeri fel Teleki László, hogy a nemzeti létet külön törvényben kell biztosítani. „Liberté, égalité, fraternité, még nem elég — írta Teleki Kossuthnak. — A népek nemzetiségi életet is kí-

vánnak élni.² Azok a magyar radikálisok, akik más nemzetiségekkel szemben türelmetlenek voltak, a társadalmi felszabadulás ügyének is sokat ártottak. Egyik bírálójuk nem kisebb személyiség volt, mint Széchenyi István, aki a magyar nyelvnek mindenáron való terjesztése ellen foglalt állást. A nemzetiségi kérdésben, konkrét formájában a nyelvkérdésben, türelmességet hirdetett, s joggal hangoztatta azt, hogy a magyar nyelv megtanulásával senki sem válik még magyarrá. Voltak mások, akik a közeledés és megértés vonalán még tovább jutva keresték a nemzeti mozgalmakat egybefűző, egymáshoz társító eszméket és utakat. Egészében véve az egységes nemzeti állam érdekében elgondolt egybeolvasztó magyarsító politika elhibázott, káros volt. A népek nemzeti önrendelkezési jogának elismerése, nemzeti nyelvük és kultúrájuk tiszteletben tartása jelentette — s ezt 1848—1849 világosan igazolta — a társadalmi szabadság és a nemzeti függetlenség felé vezető egyetlen járható utat.

A nemzeti létmegőrzésnek és a nemzeti közösségek polgári irányú kifejlesztésének jelentős csatái folytak a művelődés terén. Nyelvművelő mozgalmak indultak, társadalmi szükséglet támadt korszerű művelődési intézmények létrehozására, s maga a termelés is új igényeket támasztott az oktatással szemben. A nemzeti kultúrát állami segítség hiján, sőt sorvasztó szándékú állami intézkedések ellenében kellett megalapozni és felépíteni.

Erdélyben már a korai felvilágosodásnak az az egyik sajátossága, hogy különleges hangsúlyt kapott az anyanyelvű irodalom és tudomány. Az anyanyelvű kultúra igénye Erdélyben sem a magyaroknál, sem a románoknál, sem a szászoknál nem a felvilágosodás gondolatkörében merül fel először, hiszen már az első bibliafordításokkal megszűnt a művelődést, illetőleg az egyházi életet szolgáló latin és ószláv nyelv kizárólagos uralma. A reformációval, ezzel a vallásos mezben jelentkező polgári tendenciájú mozgalommal fejlődésnek indult anyanyelvű írásbeliség a XVII. században újabb ösztönzéseket kapott. Ekkor már tudományos művek és szépirodalmi munkák jelentek meg nyomtatásban anyanyelven. Az anyanyelvűség ügye Erdélyben már a XVII. században művelődési programmá vált, a XVIII. század végére pedig politikai jelszó lett belőle.

A szépirodalomé az érdem, hogy a XVIII. század utolsó negyedétől kezdve az anyanyelvűség elfoglalta az őt megillető helyet az erdélyi magyar kultúrában. Jeles írók és művelődésszervezők léptek fel, akik eszmeileg gazdag, haladó irányzatú magyar nyelvű könyveket adtak a lassan kialakuló olvasóközönség kezébe. A szépirodalom és általában az anyanyelvű kultúra terjesztésében felbecsülhetetlen érdemeket szerzett a színjátszás. Az ekhós szekereken utazgató vándorszínészek, majd az országos társadalmi összefogással életre hívott kolozsvári állandó színházban játszó művészek anyanyelvükön az akkori Európa lehaladóbb gondolatait közvetítették a nézőknek. A magyar irodalom legjelesebb alkotói (köztük Petőfi Sándor, Arany János) fordultak meg a színpadon, mert felismerték a színjátszás hatalmas szerepét a korszerű nemzeti kultúra megteremtésében és a tömegekkel való megkedveltetésében. A színészek tudatosították a tömegekben az anyanyelvben rejlő szépségeket, és a tudatosság szintjére emelték a nyelvápolást.

A Marosvásárhelyen 1793-ban alapított Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, melynek Aranka György volt a kezdeményezője és szervezője, azt a célt tűzte maga elé, hogy jól átgondolt, tervszerű program keretében irodalomban és tudományban, magánéletben és közéletben győzelemre vigye az anyanyelvi művelődés ügyét, és ily módon a korszerű ismeretek eljuthassanak a társadalom minden rétegéhez. A Társaság munkássága enciklopédikus jellegű volt, kiterjedt a kultúra egészére: foglalkozott a nyelvhelyességgel, a helyesírás kérdéseivel, tervbe vette a magyar nyelvtan és szótár kiadását, hogy ezzel elősegítse az egyes tudományok terminológiájának kialakítását, és mozgalmat indított a tájszavak összegyűjtésére. Tervezték egy erdélyi enciklopédia megírását, mely magába foglalta volna Erdély nemzetiségeinek történetét, az ország földrajzát, természeti kincseinek és művelődési állapotának leírását. Így akarták szolgálni a polgáriasságot és az erdélyi nemzetiségek egymáshoz való közeledését. A Társaság tagjai nagy jelentőséget tulajdonítottak a természettudománynak. Az egyoldalúságtól mentes nemzeti kultúra felvirágztatása érdekében szorgalmazták az iskolarendszer korszerűsítését, akadémiát, állandó színház felállítását, múzeum, könyvtár létesítését, irodalmi és tudományos folyóirat kiadását. A Habsburg-hatalom nem tűrte sokáig a Társaság munkáját. Eredményei láttán felismerték haladó tendenciáját, mely szembeszegült a nemzeti sajátosságokat sorvasztó bécsi politikával, és betiltották működését. Megújuló kísérletek jeleztek, hogy az erdélyi magyar alkotó értelmiség a továbbiakban sem nyugodott bele abba, hogy ne legyenek megfelelő tudományos és művészeti intézményei.³

A nyelvművelő mozgalomból nőtt ki az első erdélyi magyar folyóirat, az

Erdélyi Múzeum. Szerkesztője, Döbrentei Gábor a folyóirat legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy minél több eredeti alkotás lásson benne napvilágot. Nem tagadja a fordítások jelentőségét, hiszen a művelt nagyvilág kultúrájával meg kell ismertetni az erdélyi közönséget, de a legfontosabb feladatnak eredeti alkotások közlését tartja. Azt hangsúlyozza, hogy „eljött az idő, melyben az eredeti dolgozásokhoz is hozzá kell kezdeni s többen. *Egyedül az eredeti jó munka a nemzetnek tulajdon birtoka, az ad a nyelvnek tekintetet.*” Az *Erdélyi Múzeum* 1814 és 1818 között eredeti szépirodalmi alkotások, filozófiai, esztétikai, történelmi, nyelvtudományi tanulmányok publikálásával szolgálta a nemzeti önismeret kialakítását, a magyar nyelv csinosítását és az általános kulturális felemelkedést.

1827 és 1848 között az *Erdélyi Híradó* volt Erdély legjelentősebb magyar hírlapja. A progresszió mögé zárkózott fel: a reformmozgalmat szolgálta. Igyekezett ismertetni az európai haladó gondolkodás különböző áramlatait, figyelme végig kiterjedt a nyelvművelés szempontjaira, és néhány nagyműveltségű író és tudós bekapcsolásával magas színvonalú hírlapi publicisztikával szolgálta a polgári nemzetté válásnak a folyamatát.

Az erdélyi magyar nemzeti öntudat kialakításában jelentős szerepe volt a *történetírásnak* és a *nyelvtudománynak*. Bod Péter, Benkő József, Kemény József, Bölöni Farkas Sándor, Nagyajtai Kovács István, Jakab Elek és Kővári László történetkutató munkássága, az erdélyi múlt írásos forrásainak a feltárása és publikálása nagy szolgálatot tett a nemzeti önismeret kifejlesztésében. Gyarmathi Sámuel, Körösi Csoma Sándor nyelvtudományi munkássága révén európai rangra emelkedett az erdélyi magyar nyelvtudomány, eredményeik, emberi példák a haladás és a patriotizmus forrásai lettek.

Mivel a németesítés és az összbirodalmi érdekeket hangsúlyozó állami propaganda különösen az iskolákat használta fel céljai érdekében, az erdélyi nemzeti mozgalmak is fokozódó figyelemmel fordultak az oktatásügy felé. Az erdélyi nevelésre jótékonyan hatottak a felvilágosodás eszméi: tartalmában megújult az oktatási anyag, és a nagy cseh pedagógus, Comenius tanítása nyomán egyre több nevelő ismerte fel, hogy az *anyanyelv megsokszorozza a nevelés hatékonyságát*. A XIX. század harmincas éveitől kezdve a diákok már szervezeten léptek fel a korszerű anyanyelvi oktatás érdekében. A diákság és az európai szellemi élet pezsdítő hatása alá kerülő fiatal tanárok és nevelők örömmel támogattak minden olyan kezdeményezést, amelytől a szellemi élet korszerűsítését s a magyar nyelvű irodalom és tudomány szabad kibontakozását remélték. A haladó szellemű tanárok, nem törődve a hivatalos rendelkezéssel, mely a felsőbb osztályokban a latin nyelvű oktatást tette kötelezővé, tantárgyaikat kizárólag magyarul kezdték tanítani. A Szatmár megyei nagy magyar költő, Kőlcsey Ferenc tárta fel a való helyzetet, miszerint a latin nyelvhez a bécsi udvar, az urak és főrangú zsoldosok azért ragaszkodnak, hogy így útját állják a demokratikus eszmék terjedésének: „Nem kívánunk egyebet — írta azokról, akik egy idegen nyelvvel próbálták körülbástyázni saját hatalmukat —, mint a latin nyelvből olyan szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnék, ha az anyai nyelv felemeltetik?”⁴⁵

A patrióta szellemű tanároknak és a radikalizálódó diákmozgalmaknak nagy szerepük volt abban, hogy az erdélyi iskolák többsége nem hajbókoló ifjúságot nevelt a bécsi udvar örömeire, hanem oly nemzedéket, mely igazi elkötelezettségét 1848—1849 forradalmi harcaiban mutatta meg.

Máig ható tanulsága e mozgalomnak sajnos az is, hogy miközben védtek magyar anyanyelvünk jogait a némettel, illetőleg a latinnal szemben, többségükben elutasító álláspontra helyezkedtek a haladó célokért harcoló román mozgalom irányában, és elvárták volna a románoktól és zászoktól, hogy saját nyelvük rovására a magyart részesítsék előnyben. Az 1842 januárjában készült, a magyar nyelv bevezetését célzó törvényjavaslat a román értelmiség körében hatalmas tiltakozást váltott ki. A balázsfalvi értelmiségiek tiltakozásukban ezeket írták: „őszintén megvalljuk, hogy nemcsak tíz év után, de még száz év után is, sőt soha semmikor minket és nemzetünket oly törvényre kötelezni nem lehet, mely az erkölcsi és a vallási életünkre veszedelmet, nemzetiségünkre pedig romlást és pusztulást hoz. Távól van ugyan tőlünk a magyar nyelv gyűlölete — ellenkezően, mint egyet a hazai nyelvekből nem csak eddig tanultunk s tanulta sok román ember, de tanulni is fogja a hivatalok kedvéért mindenki, s a magyarokkal való közelebbi viszonyok is ezt javasolják —, de semmiképpen sem az anyanyelv s a ráépített nemzetiség kárával.”⁴⁶

A balázsfalvi értelmiség fellepésének gyökerei messze visszanyúlnak az időben.

I. Lipót császár 1700. március 19-én, a görög katolikus egyház jogviszonyait szabályozó diplomája már világosan tükrözte a román politikai igényeket és az

udvar kilátásba helyezett kedvezményeit. Annak első pontja ugyanis biztosította az új egyháznak, személyeinek és ügyeinek a katolikus egyházzal azonos jogviszonyát. A második felmentette az unitus papságot „mint a többi nemesi előjognak örvendőket” mindennemű jobbágyi szolgáltatás alól. A harmadik pont szerint nemcsak az egyháziak, hanem a világiak, sőt a közemberek is, ha elfogadják az uniót, a katolikus rendhez tartoznak. Így megszűnnek megtűrtnek lenni, és a házában a többi rendekhez hasonló jogokat élvező tagjaivá válnak. Ez a pont igen nagy horderejű, mert később a román nemzeti mozgalom politikai programjának alapjává vált⁷.

A román nemzeti mozgalomnak három hullámát különböztetjük meg a 48-at megelőző másfél évszázados Habsburg-uralom alatt. Az első feltörő hullámot Inochentie Micu Clain tevékenységéhez kapcsolhatjuk, a második a felvilágosodás korában a *Supplex Libellus Valachorum* és az Erdélyi Iskola működésében ér újabban magaslatra, hogy aztán a polgári forradalmat megelőző mozgalomban csúcspontjára ki.

Inochentie Micu, az unitusok fiatal püspöke felismerte, hogy az unió és a román nép érdeke nem szükségszerűen azonosak. A felismerésnek annál inkább be kellett következnie, mert kiderült, hogy az unió nem elegendő a románság társadalmi törekvéseinek érvényesítésére, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, sőt szétverte a román népi egység az idő szerint egyetlen ideológiai, művelődési és szervezeti keretét, a vallási közösséget. Az unióval kapcsolatos testvérharc tudatosította benne, hogy a vallás mögött van még valami, ami elsődlegesebb kapocs román és román között: a közös nyelv és a közös társadalmi érdekek. Inochentie Micu a feltörekvő román rétegek szolgálatában új alapot keresett a románság igényei érvényesítésére. Ezt az alapot abban a felismerésben találta meg, hogy Erdélyben a románság „nemcsak a legrégebb, hanem a legszámosabb is”. Ezzel megfogalmazta a születő román nemzeti gondolat kettős alapját.

Inochentie Micu 16 esztendei püspöksége idején 24 emlékiratot nyújtott be a bécsi udvarnak, országgyűlésnek, guberniumnak a románok egyenjogúsítására. Követeléseinek lényege az, hogy a románságot ne tekintsék többé „megtűrt”-nek, hanem ismerjék el negyedik alkotmányos „nemzet”-nek, legyen képviselője a guberniumban, a diétán, a közhivatalokban, ő a román rendi nemzetnek akarta elismertetni, lényeges azonban, hogy a román rendi „natióba” a jobbágytömegeket, a népet is beleszámította. A román jobbágyoknak azt a jogot igényelte, hogy mint a magyar és a szász eredetű jobbágyok, ők is saját egyházuknak fizessék a dézsmát.

Inochentie Micu követeléseit a bécsi udvar és az erdélyi rendek egyaránt visszautasították. Bukását mégsem az okozta, hanem az erdélyi román nép unióellenes mozgalma. 1744-ben Erdélyben megjelent Visarion Sarai szerb ortodox szerzetes, és vezetésével a nép megkezdte az unitus papok elűzését. Micu maga is gyakran keveredett, Bécsben megalázó vallatásnak vetették alá, s hogy a vizsgálatot ne kelljen végigszendnie, Rómába távozott.⁸

Az erdélyi román értelmiség tovább folytatta a harcot. Újabb memorandumok és petíciók érkeztek a hatóságokhoz, 1761-ben pedig kirobbant Sofronie szerzetes mozgalma, amely a román parasztság széles tömegeit ölelte fel, és a görög katolikus egyesült (unitus) egyház felszámolását tűzte ki céljául. Két év alatt az erdélyi románság döntő többsége elhagyta a görög katolikus vallást, és visszatért az ortodox hitre. A bécsi udvar előbb, 1759. július 13-án túrelmi rendelettel próbálta a Sofronie szerzetes vezette mozgalmat leszerelni. Mikor ez eredménytelennek bizonyult, 1761-ben Buccow erdélyi főhadparancsnok katonái léptek közbe, és fegyveresen fojtották el a román népi tömegek küzdelmét. Ennek ellenére az ortodoxia védelmének jegyében kibontakozott Sofronie-mozgalomnak egyes nemzeti és társadalmi célokat sikerült elérnie. Az ortodox egyház újra többségre jutott az erdélyi románok között. Az 1761–1762-ben végrehajtott összeírás erről a következő képet nyújtja: a 152 886 erdélyi román családból csak 25 174 vallotta magát görög katolikusnak, a többi 127 712 az ortodox vallást tartotta a magáénak. Ennek következtében a bécsi udvar kénytelen volt elismerni az ortodox egyházat (melyet 80 éven át eredménytelenül üldözött), és püspököt nevezni ki élére. Vigyázott azonban arra, hogy a püspök és hívei között bensőséges kapcsolat ki ne alakuljon, s ezért erdélyi ortodox püspököknek állandóan csak szerb származású szerzeteseket nevezett ki, majd magát a püspökséget is a karlócai szerb metropólia fennhatósága alá rendelte.⁹

Az ortodox egyház tekintélyének és szervezeti kereteinek megerősödése tükrözött a vallásos életben, és azt jelentette, hogy a román nemzeti mozgalom az elkövetkezendőkben biztosan számíthat a maga egyházi intézményeire. Politikai szervezeti keretek híján erre nagy szükség volt. A román nemzeti mozgalom a

feudalizmus válsága és felszámolása idején az erdélyi ortodox egyház organizációs lehetőségeit sikerrel használta fel a társadalmi és nemzeti felszabadulásért vívott harcban.

A XVIII. századi Erdély történetében társadalmi és nemzeti tekintetben is kiemelkedő helyet foglal el a Horea, Cloșca és Crișan vezetete nagy parasztfelkelés.¹⁰

A nemesség döntő többsége a vármegyékben magyar lévén, a Királyföldön pedig a földbirtokosság szász patrícius, ezzel szemben a jobbágyország jórészt román, az 1784-es nagy parasztfelkelés idején az alapvető társadalmi, antifeudális mozgalomban természetesen nemzeti vonások is megnyilatkoztak.

Mikor a parasztság Horea vezetésével harcba indult, II. Józsefben biztalt, aki néhány intézkedésével enyhíteni igyekezett a jobbágyország sorsán, hogy ezáltal javuljon a monarchia legfőbb adóalanyának helyzete. Horea ismételten megjelent Bécsben, és gyógyírt keresett román paraszttestvérei sebeire. Abban reménykedve, hogy a bécsi felvilágosult monarchia a fennálló jobbágyviszonyok megszüntetésén munkál, és a parasztság fellépését támogatni fogja — 1784 őszén Horea megindította a felkelést.

A mozgalomhoz rövidesen jelentős paraszttömegek csatlakoztak, különösen arra a hírre, hogy a császár parancsára katonai összeírást rendeltek el, de a nemesség ezt meg akarta akadályozni. Az erdélyi parasztság egyik legnagyobb arányú mozgalmának központja a kimondottan bécsi kamarai irányítás és ellenőrzés alatt álló zalatnai kincstári uradalom területe volt (Erdélyi Érchegység). A természet szépsége, a hegyek aranyat rejtő gazdagsága kiáltó ellentétben állt a vidék dolgozó népének szörnyű elnyomásával és nyomorával. Ezen a helyen, a zalatnai kincstári uradalom területén a földesúri elnyomást a Habsburg gazdaságpolitika súlyosbította, mely a vidék népének helyzetét még inkább megnehezítette, és az osztályharcot erősen kiélezte. A zalatnai uradalomban ugyanis (de különösen annak középső, Abrudbányát környező részén) a dolgozó nép nem egyszerű parasztság, hanem bányászjobbágyosság volt. Minél jobban fejlődtek a kincstári kohók, annál több lett a robot, annál jobban fogytak az erdők, annál inkább szűkítették a nép erdőhasználati jogát. A túrhetetlen kizsákmányolás következtében a bányászparasztok ellenállása nőttön nőtt, és időről időre úgy kiélezte az osztályharcot, hogy fegyveres felkelésre, mozgalmakra került sor. Bár a Horea vezette felkelés elsősorban Alsó-Fehér, Zaránd, Torda és Kolozs megye jobbágyosságát mozgósította, hullámai távolabbi vidékekre: Arad, Hunyad, Bihar, Szatmár területére, sőt a Szászföldre is elértek. A parasztsapatok útjukban mindenütt feldúlták a nemesi udvarházakat, a kincstári épületeket és bányaműveket, elűzték vagy megölték a birtokosokat. A fellázadt román parasztok megtámadták és feldúlták a katolikus és protestáns templomokat, ami bizonyítja a házadás történelmi korlátait. Mindezt a sajátos történelmi-nemzeti körülmények határozták meg, s természetesen akadályozták a népi erők egységét az antifeudális harcokban. Mindezek ellenére hangsúlyoznom kell, hogy különösen Kolozs, Torda és Fehér megyében a román és magyar parasztok nemegyszer vetek részt közös akciókban, amelyek során egyes helyi vezetők az utóbbiak közül kerültek ki.¹¹

Programjukat legvilágosabban Horea egyik alvezérének, Crișannak a dévai táborból 1784. november 11-én a nemességhez intézett ultimátuma fejezte ki. Sikereik láttán, a győzelem reményében ebben azt követelték, hogy „nemesek ne legyenek többé“, továbbá a nemesek uradalmairól távozzanak el, és birtokaikat a parasztok közt osszák fel, mindenki számára legyen kötelező az adófizetés. A követelések közt szerepelt az is, hogy az egész megye nemessége minden leszámazottjával együtt „esküdjön meg a keresztre“, azaz térjen át a román vallásnak tekintett ortodoxiára.

A bécsi udvar, miután látta, hogy a felkelés az egész feudalizmus rendszerét veszélyezteti, és ez szögesen ellentétben áll a jozefinizmus célkitűzéseivel, a felkelés gyors elfojtását rendelte el. II. József parancsára komoly katonai erőket mozgósítottak, a felkelés vezetőjének, Horeának a fejére 300 arany vérdíjat tűztek ki. Akadtak árulók, akik nyomra vezették a hatóságokat, s így a parasztvezérekre kerítették, és Gyulafehérvár kazamatáiba zárták.

A megtorlást II. József személyes megbízottja, gróf Jankovics Antal vezette, aki egy hónapig tartó nyomozás után gyűjtötte össze a terhelő bizonyítékokat. Az uralkodó parancsára Horeát és Cloșcát láncra fűzve végighordozták a felkelésben részes vidékeken, hadd lássa a nép, hogy valóban foglyok, és nincs több remény a megmozdulásra.

A bírósági különbizottság az ítéletet 1785. február 26-án hozta meg, és az a Mária Terézia-féle büntető törvénykönyv értelmében a legkeményebb halálos ítéletet szabta a felkelés vezetőire. Mégpedig az összes falvakból odaparancsolt tömeg előtt először alulról felfelé haladva kerékkel összetörték az elélték kezét-lábát, majd

a felnégyelt testeket a felkelésben leginkább részt vett vidékeken az út szélére kitették közzsemlére, hogy megfélemlítsék a parasztságot. Így fizetett a „jó császár” azoknak a parasztoknak, akik belé helyezték bizalmukat, és szabadságot vártak tőle.¹²

Hátszeg és Hunyad vidéke, a Nyugati Érchegység a továbbiakban is a hamu alatt parázsló parasztmozgalmak színtere maradt. Hosszú és nehéz küzdelmet vívtak a Habsburg és földesúri kizsákmányolás ellen a zalatnai kincstári birodalom jobbágypányászaival. Az 1848-as forradalmat megelőző évtizedben itt a román parasztok élére a halmágyi kisnemes családból származott Varga Katalin állott. Panaszleveleket fogalmazott az elnyomottak nevében, védte a jobbágyok ügyét a törvénytörések előtt, vállalta a bécsi út fáradságait, ott is a román parasztok érdekeiért harcolt. 1843-ban, amikor a kincstár számára Bucsum község irtványföldjeit erőszakkal lefoglalták, Varga Katalin a fejszékekkel, baltákkal felszerelt parasztok élére állt. 1846-ban is a felkelt bucsumiak és abrubbányaiak élén találjuk. Varga Katalin nevéhez fűződik a Habsburg-ellenes és antifeudális magyar–román közös forradalmi küzdelem egyik legszebb történelmi emléke. A Nyugati Érchegység román parasztjai féltve védtek vezetőjüket, Varga Katalint, de végül is báró Jósika Samu kancellár és Andrei Şaguna ortodox vikárius cselszövésével elfogták és börtönbe vetették. A bécsi udvar és az erdélyi Habsburg-barát arisztokrácia a galíciai parasztfelkelés méreteit látva, Erdélyben is újabb felkelés kibontakoztatásától tartott.¹³

Míg a román parasztság antifeudális tömegmozgalmait hosszú időn keresztül a vallásos keretben megnyilvánuló ösztönös népi tudat jellemezte, az unió után kialakult román értelmiség a XVIII. század folyamán kiteljesítette a román nemzeti öntudatot, előkészítve ezzel a tudatos román nemzeti mozgalmat.

A román értelmiségi réteg kialakulása szorosan egybekapcsolódott a román szellemi élet fellendülésével. E fellendülés középpontja Balázsfalva volt. 1754-ben három iskola nyílt meg: egy elemi, egy középiskola, valamint egy papi szemnárrium. A következő évben pedig önálló nyomda létesült.¹⁴

Balázsfalván kívül a román oktatásnak másutt is voltak jelentős centrumai. 1828-ban alapította Samuil Vulcan a belényesi gimnáziumot, mely igen híres intézménye lett a román kultúrának; falai közül sok kiváló értelmiségi került ki. Az 1812-ben alapított aradi román tanítóképzőnek olyan híres tanárai voltak, mint Dimitrie Ţichindeal és Constantin Diaconovici-Loga. Az általuk nevelt tanítók jelentős mértékben járultak hozzá a falusi oktatás általános színvonalának emeléséhez. A naszói és orláti határőriskolákból nemcsak altisztek és tisztek kerültek ki, hanem olyan tehetséges fiatalok is, akik egyetemeken folytatták tanulmányaikat, és mint orvosok, ügyvédek, mérnökök váltak értelmiségiekké és a korszerű kultúra hordozóivá. 1811-ben Nagyszebenben ortodox teológiai szemnárrium létesült. A papság műveltségi színvonalának emelkedése közvetlenül hozzájárult az ortodox egyház iskolahálózatának kiépüléséhez, az oktatás fejlődéséhez.

A nemzeti tudat iskolai formálásában nagy szerepe volt annak, hogy kiváló román pedagógusok, mint Moise Nicoară, Aron Florian, Eftimie Murgu, A. T. Laurian, szoros kapcsolatot tartottak fenn a havasalföldi és moldvai értelmiségekkel, és nevelői munkásságukban nem győzték eléggé hangsúlyozni a közös eredetnek, a nyelvi egységértartozásnak a gondolatát, és arról győzték meg tanítványaikat, hogy a románoknak egyetlen közös országban kell egyesülniük.¹⁵

A kialakuló, polgári funkciót betöltő román értelmiség tagjai két, sürgősnek vélt feladat megoldásán dolgoztak: egyrészt a román nyelv és nép latin, illetőleg római eredetét akarták tudományosan igazolni, másrészt az Inochentie Micu püspök megfogalmazta követeléseket szeretnék volna kiharcolni Bécsben és a diétán. Az első feladatot az ún. Erdélyi Iskola három tagja („erdélyi triász”) vállalta. Samuil Micu Clain, Gheorghe Şincai és Petru Maior buzgalommal gyűjtötték az adatokat a román nép történetének megírásához. Samuil Micu és Şincai anyaggyűjtéséből életükben csak részletek jelentek meg, de Petru Maior híres munkája, az *Istoria pentru inceputul Românilor în Dacia* 1812-ben megjelent, és korában a román nemzeti mozgalom leghatásosabb könyve volt. Itt említjük meg azt is, hogy a magyar művelődés kiváló képviselője, Bod Péter már a XVIII. század derekán önálló könyvben írta meg az erdélyi románok történetét latin nyelven.

A román nemzeti mozgalom tudományos és ideológiai megalapozása politikai követelésekben nyilvánult meg. Ilyen volt a II. Lipót császárhoz beadott ismeretes kérvény, a *Supplex Libellus Valachorum* (1791). A petíció elkészítésében részt vett az akkori román értelmiség, a katonatisztek, a papság legjava. Szerzői között szerepel Samuil Micu, Ioan Piariu-Molnar, Iosif Mehesi, az udvari kancellária hivatalnok, Ignatie Darahont, váradi görög katolikus vikárius, a naszói Petru Para, Petru Maior, Gheorghe Şincai és mások. A kollektív munka szülte politikai

irat a következő legfontosabb követeléseket fogalmazta meg: töröljék el a románokra sértő „megtört“ kifejezést, és a román nemzetet helyezték vissza polgári és politikai jogaiba; a román papság, nemesség és köznép ugyanolyan jogokban részesüljön, mint a többi erdélyi nemzet hasonló rétegei; a románok számarányuknak megfelelően legyenek képviselve az országgyűlésen és hivatali állások betöltésénél; írják ki román nyelven is azon helységek neveit, ahol románok laknak, a vegyes lakosságú helységek esetében pedig használják a lakosok nemzetiségének megfelelő összes elnevezéseket. Végül pedig kérték az udvartól a román nemzet kongresszusának összehívását.

II. Lipót kezdetben eszközként akarta felhasználni a *Supplexet* az erdélyi rendek ellen. De miután kibékült azokkal, érdemi tárgyalásra az erdélyi országgyűlésnek küldte, amely visszautasította. Ez lett a sorsa az erdélyi románok polgári nemzetudata első politikai megjelenését igazoló kérvénynek.¹⁶

A Szent Szövetség idején a Habsburg-monarchia igyekezett gúzsba kötni minden nemzeti megnyilvánulást. Így a román nép nemzeti mozgalma is nagy ellenállást legyőzve bontakozhatott ki. Az „erdélyi triász” hagyományaira építve a román nemzeti mozgalom élére George Barițiu, Timotei Cipariu, Eftimie Murgu, August Treboniu Laurian és Simion Bărnuțiu került.

Az 1848-as polgári demokratikus forradalmat megelőző időszakban a modern román nemzeti tudat kialakításában elsőrendű feladatot töltött be a román szépirodalom. Olvasóközönséget nevelt ki, és a progresszív eszméit terjesztette a közönség körében. Műveiben Budai Deleanu például leleplezi és éles szatírával kigúnyolja a királyok, császárok igazságtalan uralmát és a műveltségre támadó valódi fanatizmust. A Habsburg-elynyomásból szerzett személyes élmények alapján támadja a zsarnoki királyi hatalmat, és szembeállítja vele a természeti jogra alapozott republikánizmust. A forradalmi évet megelőző időben kezdi el munkásságát Andrei Mureșanu, a nemzeti öntudatot ébresztő költő. *O privire de pe Carpați* című, 1844-ben írt versében a nép felszabadulásának és a román nemzeti egység megvalósításának az eszméjét önti költői formába.

A nemzeti ideológia propagálásában a líra mellett nagy szerepet vállalt magára a román publicisztika. Cipariu, Barițiu, Bărnuțiu, Murgu, Damaschin Bojincă írásaiban központi helyet foglal el a román nép és a román nyelv római, illetőleg latin eredetének gondolata. Harcos szellemű publicisztikai írásaikban a felvilágosodás racionalizmusa szellemében bírálják a feudális intézményeit, jogrendszerét és az elavult társadalmi szerkezet fenntartásához görcsösen ragaszkodó arisztokráciát. Ezek az írók és tudósok a román paraszti tömegek felemelkedésében látták nemzetük jövődjének legfőbb zálogát, és mindent elkövetnek, hogy műveikben meggyőzzék a kifejlődő új román értelmiséget a társadalmi és nemzeti felszabadulás történelmi szükségességéről és az érte kivívott harcra a fontosságáról.¹⁷

A nemzeti ébredésben különösen fontos szerep jutott az 1838-tól megindult *Gazeta de Transilvaniának*, amely a román nemzeti egység egyik hirdetőjévé vált. A román nemzeti mozgalom új szakasza, szemben az eddigi rendi nemzet elismerésének követelésével, már igazi polgári programmá fejlődött. Az új eszmeiség először 1842-ben, az erdélyi nyelvharc alkalmával tör felszínre a balászfalvi iskola falai között, hogy azután az egész erdélyi román értelmiség magáévá tegye. Mikor 1837-ben az erdélyi országgyűlésen felmerült a magyar államnyelv kérdése, és erről 1841-ben törvényjavaslat készült, a román politikai vezetőréteg ráébredt a fenyegető veszélyre. Barițiu lapja ezt a törekvést az erdélyi román nemzetiség és nyelv elleni halálos merényletnek nevezte.

A nyelvi törvényjavaslattal szemben a románok a szászokkal együtt léptek fel, hiszen korábbi védettségüket most már az utóbbiak is veszélyeztetve látták.¹⁸

A Lipót-féle hitlevél korában ugyanis a szászok még megnövekedett reménységgel fordult a bécsi udvar felé. Az idegen kormányzás elnézte a szászok protestáns voltát, és igyekezett hasznos szövetségesre lelteni bennük. Kezdetben még olyan tervek is érelődtek, hogy a szász székek igazgatásilag közvetlenül Bécshez kapcsolódjanak, s szintén korán felmerült az a gondolat, hogy a számbelileg megfogható szász népességet német telepésekkel többséggé erősítsék.

Miközben a szász kizsákmányoló réteg a „németességből” adódó előnyöket igyekezett kamatoztatni — a rendekkel szemben éppúgy, mint az autonóm szász területeken lakó románokkal szemben —, régi privilégiumait éppen a protektor központi hatalom fenyegette. Az egységes birodalmat összekovácsolni vágyó felvilágosult abszolutizmus idején Mária Terézia már hajlott arra, hogy a Szászföldön a más nemzetiségű katolikus vallású lakosok megtelepedése esetében engedményeket tegyen. Miközben a szász felső rétegekben az ausztriai németességgel való egybekapcsoltság tudata munkált, a német eredetkérdés, de főleg a nyelvkérdés vizsgálatá-

ban oly számottevő hatású német egyetemek látogatása elé is bürokratikus akadályokat gördítettek.

A II. József trónraléptét örömmel fogadó szász főnemeseknek rövidesen szembe kellett nézniük azzal, hogy a császári németesítés rendjén privilégiumaik is veszélybe juthatnak.¹⁹ II. József megszünteti a szász iskolák autonómiáját, 1781-ben elrendeeli a *koncivitást*, választás nélkül tölti be a szász ispáni (comes) méltóságot, 1784-ben eltörli a szász universitást, a szász területeket pedig, a székelyekkel egyetemben, megyei rendszerbe sorolja be stb.

A korabeli szász feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a jozefinizmus elleni küzdelem, mindaz, amit védelmezni kívántak mint ősit, közösségi jogosultságot, hagyományt és privilégiumot, még inkább erősítette bennük különálló entitásként való létezésük tudatát.

Amikor az 1790-es országgyűlés felvetette a nyelvkérdést, a szászok érthető módon — német anyanyelvűek lévén — ragaszkodtak a német nyelv használatához. Az előző évtizedekben különben is jelentős eredményeket ért el a szász nyelvtudomány. Már Leibniz levelezéséből kitűnik, hogy nagy szegyennek tartaná, ha Erdélyből kispusztulna a német nyelv, tájszótár összeállítására ösztönöz, mert „az idegen nyelv átvétele rendesen a szabadság elvesztésével és idegen igával jár együtt“. Az erdélyi szász nyelvészek Leibniz irányzasabását követve bontakoztatják ki munkásságukat.²⁰

Nagyszébenben 1795-ben megalakult a „Societas phylohistorum“, amely a szászország történeti érdeklődését tükrözte. Az osztrák birodalom határait túllépő és már a német birodalom kultúrájához való kapcsolódást L. A. Schlözer göttingai professzor 1795-ben megjelent történeti műve is szolgálta. A XVIII. század végén (1784-től) azután hírlap (*Siebenbürger Zeitung*), majd tudományos folyóirat (*Siebenbürgische Quartalschrift*), olvasóköri segítségével mind mélyebbre ereszti gyökereit a német tudat s egyben már a polgári szemlélet is.

A kedvezőbb feltételek között fejlődő szász nemzeti mozgalomra különben az „ausztriai patriotizmus“ mellett mind erőteljesebben hatott a „Fiatal Németország“ mozgalma. 1845-ben Stephan Ludwig Roth már Erdélyben látja a német telepesek előtt keletre vezető aranykaput. A polgári átalakulásért is főként azok lelkesedtek, akik német egyetemeken tanultak liberális eszméket és új töltésű nemzeti öntudatot. A brassói *Siebenbürger Wochenblatt* (1837-től), amelyet fiatal, haladó értelmiségiek szerkesztettek, már a nép politikai öntudatébresztőjévé válhatott.

Jelentős szerephez jutott az iskolaügy is, hiszen az iskolákat joggal a nemzeti jelleg megőrzésének eszközeként tisztelték; és számottevő volt a Nagyszébenben (1844-ben) megnyílt jogakadémia szerepe is.

Újabb tanúbizonyságként annak, hogy a veszélyeztetettség ellenállásra serkent és a küzdelembe sodortság megacéloz, a szász nemzeti mozgalom a fiatal liberális országgyűlési kísérletek elleni harcban is erősödik. A nyelvkérdésben tanúsított ellenállás, a magyarosítás veszélye elleni fellépés idején is egyenrangúságot követelt Schreiber a német nyelv számára, mondván: „Az anyanyelv az első ismertetőjele egy nép nemzetiségének.“

A Habsburg-birodalom történelmi fejlődésének a polgári forradalmat megelőző másfél évszázada azzal a tanulsággal jár, hogy minél erőteljesebb a tömegek kizsákmányolása, a társadalmi elnyomás, annál hevesebb az osztályharc, és minél erőszakosabb a nemzeti lét megsemmisítésére törvő politika, a nemzeti elnyomás, annál nagyobb és hovatovább szervezettebb és szívósabb a nemzeti küzdelem.

Ezt tagadhatatlanul bizonyítja a 150 éves Habsburg-uralom tapasztalata Erdélyben. Annak ellenére, hogy a bécsi udvar e másfél évszázad alatt a társadalmi és nemzeti elnyomás legváltozatosabb eszközeihez nyúlt, mégsem tudta sem a románokat, sem a magyarokat megfosztani nemzetiségüktől, anyanyelvüktől. Az erőszakos asszimiláció növelte a gyűlöletet a Habsburg uralkodóházzal s annak helyi kiszolgálóival, tisztviselőivel szemben. A nemzeti elnyomás valóságos mozgatórugója lett a nemzeti tudat fejlődésének, a nemzeti hovatartozás erősödésének és az anyanyelvhez való szívós ragaszkodásnak. A másfél százados Habsburg-uralom éppen azt tanúsítja, hogy erőszakkal, terrorral vagy a nemzeti elnyomás bármely más eszközzel nem lehet a nemzeti, nemzetiségi kérdést megoldani. Csödöt mondott minden olyan kísérlet, amely nemzeti vagy nemzetiségi közösségek megszüntetését, beolvastását tűzte ki céljául. Ez lett a sorsa Kollonich esztergomi érsek sok fáradsággal és részletekbe menő alaposággal kidolgozott németesítő tervének, ítéletet mondott a történelem a felvilágosult abszolutizmus egységesítő, nemzetiségeket felszámoló és a németesítés jegyében nemzeti homogenizáló törekvések és intézkedések felett.

Mindennek az eredménye az lett, hogy a társadalmi és nemzeti elnyomás legnehezebb idejében bontakozott ki, vált történelemalakító erővé a nemzeti tudat

mind a románoknál, mind a magyaroknál. A nemzeti ellenállási harc elmélete és gyakorlata valósággal kitermelte ezt a vezetőréteget, amely szószólója lett saját nemzeti etnikumának, nyíltan hirdette mind a jobbagyrendszer felszámolásának, mind a nemzeti lét szabad kibontakozásának történeti szükségszerűségét. Ékes-szólon bizonyítja ezt az 1848—1849. évi polgári demokratikus forradalom és szabadságharc.

Már a XVIII. század második felében és a XIX. század első felében a történelmi fejlődés elérte Közép- és Délkelet-Európában is azt a fokot, amikor az etnikailag kialakult közösségeket, csoportokat nem lehetett semmiféle eszközzel megszüntetni. Az azóta elmúlt ötnegyed század történelme ezt az alapvető tanulságot és igazságot megerősítette, alátámasztotta. Már a XIX. század derekán az egyéni emberi jogok és a velük szoros kapcsolatban álló nemzetiségi jogok és szabadság elismerése, biztosítása volt a feszült társadalmi ellentmondások és a nemzeti kérdés megoldásának egyetlen járható útja. Aki ezzel — osztály- vagy nemzeti elfogultságánál fogva — nem számolt, azt a történelem bármennyire is ellentmondásos fejlődése előbb vagy utóbb az előrehaladás útjából félreállította.

JEGYZETEK

1. Andics Erzsébet i. m., 29—57.
2. Teleki László válogatott munkái II. Bp., 1961. 27.
3. Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Buk., 1955. 11—78.
4. Benkő Samu: *Sorsformáló értelem*. Buk., 1971. 216—231.
5. Kölcsey Ferenc: *A magyar nyelv ügyében. A főrendek tagadó válaszára. 1833. Kölcsey Ferenc összes művei II. Bp., 1900. 71.*
6. George Barițiu: *Părți alese din istoria Transilvaniei I*. Sibiu, 1889. 753.
7. *Istoria României III*. Buc., 1964. 492.; Bányai László: *Közös sors — testvéri hagyományok*. Buk., 1973. 116—117.
8. *Istoria României III*. 492—514.; *Erdély története I*. 238., 243.
9. Silviu Dragomir: *Istoria dezrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea I—II*. Sibiu, 1920. 1930.
10. D. Prodan: *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*. Buc., 1938.
11. *Erdély története I*. Buk., 1964. 263.; Bányai László i. m. 118—120.; I. Tóth Zoltán: *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegeységben 1848-ig*. Bp., 1951. 120—125.
12. *Istoria României III*. 772—776.
13. I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok*. Bp., 1966. 190—191.
14. Nicolae Albu: *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*. Blaj, 1944. 170—175.
15. Nicolae Albu: *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*. Buc., 1971.
16. David Prodan: *Supplex Libellus Valachorum*, 40—48.
17. *Istoria literaturii române II*. Buc., 1968. 36—39., 404—412.
18. *Sächsisch-schwäbische Chronik*, 53—104. Lásd még: Sárközi Zoltán: *Az erdélyi százszok a nemzeti ébredés korában (1790—1848)*. Bp., 1963.
19. Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*. Bp., 1975. 52—54.; Carol Göllner: *Der Kaiser und sein Governator: Joseph II. — Samuel von Brukenthal*. Forschungen, 1970. 2: 518.
20. Arató Endre i. m. 62.